

Ivo Babić

URBANA POETIKA SPLITA U DIOKLECIJANOVOJ PALAČI

UDK 711.424.025.033 (497.13 Split)
Znanstveni članak
Primljeno: 2. II 1988.

Ivo Babić
Filozofski fakultet
Zadar, OOUR Split YU
58000 Split YU
Nikole Tesle 12

Grafička dokumentacija o Dioklecijanovoj palači bogata je a početci joj sežu u XVI st. Najčuvaniji su crteži C. L. Clérisseaua za monografiju Roberta Adama o Palači. Ukazuje se na utjecaje umjetnosti G. B. Piranesija na viđenje Palače kod Clérisseaua i Adama. Ogromna je količina znanstvenih i literarnih tekstova o Palači. Osvrće se osobito na značaj Splita koji se ugnjezdio u antičkim zidinama Palače, pa se stoga oštro polemizira sa svim konzervatorsko-urbanističkim purifikacijama od onih iz XIX stoljeća do onih najaktualnijih.

Nijedan grad na istočnoj jadranskoj obali nema tako bogatu vizualnu dokumentaciju kao Split: tlocрте, nacрте cjeline pojedinih građevina, vedute, crteže, slike i fotografije. Može se slobodno govoriti o ikonografiji Splita, o njegovoj ikonosferi.

Interes za Split objašnjava se Dioklecijanovom palačom — vilom koja odvajkada privlači znatiželjnike; zabilješke o ovom imperijalnom zdanju pribrajaju se od kasnoantičkog doba na ovamo.¹⁾ Arheologe, znanstvenike, ljude od pera zanima Palača sa filološkog aspekta kao riznica podataka o kasnoantičkom graditeljstvu, premda nisu mogli ostati indiferentni ni prema njenoj preobrazbi, ni prema Splitu koji se u njoj ugnjezdio. Palača je odavno izborila svoje mjesto u povijesti antičke arhitekture. No, ona pobuđuje i pragmatične interese arhitekata koji su u njoj kao cjelini ili u detaljima pokušavali naći poticaje za svoje promišli, pa je sami proučavaju, obilaze, ili pak naručuju snimke. Već Andrea Palladio posjeduje

crteže Palače.²⁾ Korifej austrijskog baroka J. B. Fischer von Erlach za svoju knjigu o povijesti arhitekture traži godine 1712. od Splićanina Ivana Petra Marchija nacрте Palače.³⁾

U povijesti grafičke dokumentacije Splita i Palače očituju se prvenstveno intelektualističke i filološke motivacije. U monumentalnom djelu isusovca Daniela Farlatija, u njegovoj crkvenoj povijesti Ilirika, u I volumenu, posvećenom Splitu, tiskanom god. 1751, nalaze se crteži ne samo Palače već i srednjovjekovnih spomenika.⁴⁾

1764. god. tiskana je u Londonu prva monografija o Dioklecijanovoj palači, djelo čuvenog britanskog arhitekta Roberta Adama.⁵⁾ Proučavanje Palače utjecalo je na samog Adama koji u svom arhitektonskom opusu očituje inspiracije temama i motivima što ih je zapazio u Splitu.⁶⁾

Grafički dokumenti nalaze se i u djelima koja nemaju znanstvenih pretenzija, niti su kompendij za arhitektonska nadahnuća. To su prvenstveno putopisi, kasnije i vodiči; ima ih na stotine koji govore o Splitu; i u njima su poneki crteži, nacrti, kasnije i fotografije.⁷⁾ Najpretenziozniji putopis, s najviše ilustracija priredio je Joseph Lavallée prema ilustracijama i dnevniku slika Louisa François Cassasa.⁸⁾

Nakon Adamove knjige u XVIII stoljeću, koja je prva i to reprezentativna monografija o Palači (tekst mu je redigirao Johan Joachim Winckelmann), druge dvije monografije pojavljuju se tek početkom XX stoljeća, iako je u međuvremenu objavljen niz studija s grafičkom dokumentacijom: 1910. tiskana je u Beču monografija arhitekta George Niemannna;⁹⁾ 1912. tiskana je u Parizu monografija čiji su autori Jacques Zeiller i arhitekt Ernest Hébrard.¹⁰⁾ Ove dvije monografije znanstvena su djela, arhitektonski snimci su egzaktni, na najvišoj razini epohe; rekonstrukcije Palače zasnivaju se na činjenicama, na zatečenom stanju i na onodobnim filološko-arhitektonskim znanjima o antičkoj arhitekturi. Rezultati su i s estetske strane zadivljujući; njihove se rekonstrukcije svojom preciznošću prikaza halucinantne vizije, pozivi na vremeplovna putovanja. Hébrardov kolorirani crtež Palače viđene s visoka, iz zraka, u pejzažu, s morem na kojem plovi galija, sa zgradama na kojima se jasno raspoznaju trijemovi, krovovi, prozori, stekao je status ključne slike (svojevrsni je imago mentis) po kojoj se pamti, predočava, doživljava i upoznaje ova zgrada — grad. Po arhitektonskim rekonstrukcijama moguće su šetnje ulicama, zalaženja u ograđena svetišta — okoliše hramova, zaklanjanja pod trijemove, ulazanja u carske odaje.

Puni zbroj i rekapitulaciju znanstvenih rezultata, filoloških činjenica, ali grafičkih dokumenata donose Frane Bulić i Ljubo Karaman u svojoj, još uvijek nenadmašenoj monografiji o Dioklecijanovoj palači tiskanoj godine 1927. na hrvatskom i 1929. na njemačkom.¹¹⁾

Poslijeratna istraživanja Cvita Fiskovića te osobito Jerka i Tomislava Marasovića pridonijela su poznavanju i grafičkoj dokumentaciji Palače.¹²⁾

Palača budi znatiželje, pruža estetske užitke, ona je predložak za arhitekturu koja traži uporišta u povijesti. R. Adam je proučavao Palaču

zbog intelektualnih i pragmatičnih razloga. Pitamo se stoga je li u njegovoj monografiji bilo baš potrebno i toliko scena iz svakidašnjeg života Splita što su mu ih crtali njegovi suradnici. Jest da npr. pogled na takozvana Željezna vrata nužno ide od trga izvan Palače u novom dijelu Splita, stoga je i ovo očište u funkciji dokumentacije antičkog spomenika, no taj prizor je slikovit, s gradskom ložom, sa srednjovjekovnom kulom (tabla XVIII). U kadar je uklopljena provizorna pozornica *Commedia dell' arte*. Možda ona nije bila na tom mjestu kad su crtali Adamovi suradnici, među kojima je svakako najzaslužniji francuski arhitekt i slikar Charles-Louis Clérisseau.¹³⁾ Mogli su je vidjeti negdje drugdje po Splitu pa su je tu prelocirali po pjesničkoj — slikarskoj slobodi, a moguće se predstava i odigravala na tom mjestu? U svakom slučaju slikovitost ljudske grupe rimuje se sa slikovitošću arhitektonskih konfiguracija što su se tijekom stoljeća splele uz vrata Palače na njenom zapadnom bedemu. Naravno aranžmani s ljudima su opće mjesto onodobnog slikarstva, uličnih prizora, posebno ruševina. Split pruža crtačima i socijalne pejzaže s klasnim rasudbama: aristokracija i građani zaodjenuti u barokno ruho, siromašni pučani, egzotični turski podanici što navraćaju u grad... Idealne kombinacije. Zato su i shvatljive pjesničko-slikarske slobode u smislu veduta ideata. U Adamovoj monografiji Jupiterov hram npr. prikazan je kao da je u slobodnom prostoru što ne odgovara istini; odmaknute su srednjovjekovne kuće; interpretacija se primakla idealnom modelu tadašnjeg slikarstva sa hramovima — ruševinama u krajoliku, s ljudima pod šatorom (table XLI, XLII). Tekstualne nadopune crtežima u Adamovoj monografiji, njegovim mizanscenama bitno barokne impostacije tražimo u opisima što ih je 1782. sastavio Julije Bajamonti u svojoj prosvjetiteljski intoniranoj raspravi o splitskim prosjacima:

»Osim toga, djelomično zbog pobožnosti, djelomično zbog skloništa, zbog udobnosti i zbog probitka, uporno opsjedaju najposjećenije crkve, gdje zrak već ionako nije najpogodniji, jer je prožet dahom mnogih osoba svake vrste, a puno više jer je okružen i otrovnim smrtonosnim isparavanjem mrtvaca, čijim su truljenjem, zbog barbarskog svetogrdnog uništavanja, popločani podovi božje kuće, usprkos glasnom protivljenju svetih zakona i ljudi zdrava razuma...«¹⁴⁾

Split je poticajan za aranžmane. Njemu se pridodaje. Pridodavali su Adam i Cassas. Aranžmani na naslovnim stranicama njihovih knjiga su preslobodni, sa hrpom skulptura, s golemim natpisima, primjerenim kakvom podivljalom rimskom parku s kolekcijom lapida.¹⁵⁾ Ti crteži zavode. Ivan Luka Garagnin imao je 1805. dužnost da pošalje u Beč nacрте antičkih umjetnina koje su trebale ući u muzej — poseban kabinet za Dalmaciju što ga je namjeravao osnovati car Franjo I. Ponuda iz Dalmacije nije zadovoljila očekivanja. Valjda i zbog toga, tumači Garagnin, što se po Adamovim i Cassasovim crtežima može zaključiti kako Dalmacija ima nekakve ogromne količine monumentalnih antikviteta što ne odgovaraju istini.¹⁶⁾

Split je bez obzira na pretjerivanja svojih dokumentarista bogat spomenicima. Palača je carska i spomenici su carski; mislimo ne samo na arhitekturu već i na skulpturu. O slikarstvu možemo tek maštati; otkriveno je ponešto mozaika; nekoliko krpa pronađenih fresaka je premalo. Još uvijek draška činjenica kako je Marko Marulić vidio na kupoli Vestibula ostatke mozaika; do 1898. bile su na mjestu poneke kockice zelenog, bijelog i crvenog stakla.¹⁷⁾ Rekonstrukcije Hébrarda i Niemanna svojom crtačkom, tehničkom perfekcijom i filološkim znanjem i tankočutnošću njihovih autora imaju dosege ukazanja. Na njih se mogu nastaviti maštarije, prizivanja slika koje nisu bez srodnosti s predloškom s postojećim ruševinama; zaigraju na tabalama — ilustracije monografija — vitice štukatura, ruji pompejansko crvenilo (dodajemo boje), bljeskaju mramorne oplate . . . U Palači se našlo ostataka mramornih, porfirnih, oniksmramornih i alabasternih ploča — obloga. Zidovi od opeka u Vestibulu bez sumnje bili su prekriveni mramornom epidermom; valjda ni niše nisu bile bez kipova. Mogli bismo zamisliti i pozlate na ponekom kapitelu. Možda bismo mogli dozvoliti vanijantu s pokrovom od pozlaćene bronce. Entropija nasrće na fineše, na detalje, na najgušće rojeve informacija; ne podnosi ornamente ni duhovnu raskoš poput skulptura. . . Ostaju tek kosturi, konstrukcije u kamenu, ponegdje oderano, sasušeno meso zidova od opeke. Naravno one najtananije stvari nestale su najranije; već 356. god., bio je ukraden veo grimiza iz Mauzoleja.¹⁸⁾ Ipak ostali su krupni dokazi carske veličine. Komadi porfira, glomazne amorfnе krhotine boje ponutrice, nađeni nedaleko od Mauzoleja, po svojoj su prilici ostaci carevog sarkofaga smrskanog u mahnitom zanosu nove religije.¹⁹⁾

Split je carski grad. Adam posvećuje svoju knjigu o carskoj Palači kralju i kraljici. Na prvom mjestu među predbilježenima za putopis Cassasa — Lavalléa, u kojem je najviše pažnje posvećeno Palači, naveden je Bonaparte u funkciji prokonzula. Na više mjesta po Splitu nalazili su se natpisi posvećeni caru i kralju Franji I te Franji Josipu I; neke ploče što ih spominju još su na mjestu; ona glavna nalazila se na pročelju Protirona, na najvidljivijem mjestu Peristila. Car očito prepoznaje imperijalnu dimenziju Palače.²⁰⁾ Odatle i briga za rimske spomenike. Zato valjda i careva podrška izgradnji Arheološkog muzeja. Zapravo za vrijeme Austrije, za carske vlasti, najviše se uradilo na očuvanju i proučavanju Palače.

Imperijalni biljeg su i egipatski spomenici, sfinge, bez obzira na njihovu sepulkralnu dimenziju uz carev Mauzolej²¹⁾ Jedna do danas bdije pred Mauzolejem cara tj. pred katedralom posvećenom Bogorodici, u kojoj počivaju mučenici Dujam i Staš umoreni za Dioklecijanovih progona. I po egipatskim spomenicima potvrđuje se carska dimenzija Palače. Rimljani osvajači ptolomejskog Egipta po svom povijesnom poslanstvu imaju respekta prema Egiptu; ta tko se nije divio Misiru od Herodota do Platona, od mudraca i maga pa do vojskovođa s Napoleonom kao vrhuncem. Memnonove kolose koji puštahu zvukove u zoru posjećuju već rimski putnici konjeni znatizeljom i udivljenjem; popravlja ih car Septimiz Sever. Hadrijan je svoju vilu ukrasio imitacijom egipatskih starina. Dioklecijan

je dovodio ne samo građevinski materijal iz Egipta, granit, već i spomenike. Oni prilažu carevom značaju, njegovom pozvanju, pridonose svojom starinom, hermetičnošću, svojom posvećenošću. Uostalom nema evropske prijestolnice bez obeliska, od antičkog i papinskog Rima do Napoleonovog Pariza. Split, čudan današnji grad, ni velegrad ni malo mjesto, ni grad ni zajednica sela, nebulozna konurbacija što se može zgusnuti u nešto značajnije (a i ne mora) ima u svom prastarom i bolesnom srcu — u Palači, na Peristilu carsku insigniju — sfigu.

Pogled na sfigu između stupova Peristila jedna je od najslikovitijih splitskih vizura. Iz sfinge je poligonalno oplošje Mauzoleja, zid što se koso udaljava od promatrača, praćen ponovno stupovima trijema, približavajući se i udaljavajući se, sa hijerarhijom visina što ih perspektivno određuje daljina. To je maksimum slikovitosti ako se tim razumijeva bogatstvo prostornih planova, usmjerenja i vizualnih jedinica. I Antoni Canaletto je slikao Mauzolej, istina bez sfinge, iako po svoj prilici nije bio u Splitu; reinterpreterao ga je, izgleda, po crtežima Adamovih suradnika.²²⁾

Adam i Clérisseau kreću se u Rimu u krugu oko čuvenog crtača, arhitekta Giovanija Battista Piranesija. Među pretplatnicima na Adamovu knjigu zabilježen je i Piranesi (II. Sig. Gio. Bab. Piranesi Architetto Veneto F.S.A. in Londra). Clérisseau je bez sumnje vidio i crtao Split Piranesijevim dioptrijama. Ali Split je grad možda, kao nijedan drugi osim Rima, koji je sazdan po mjeri Piranesijeve poetike. Čini nam se da se Piranesijeva umjetnost zasniva na jednom osobitom doživljaju arhitektonskog prostora. Uobičajeno je doživljavati zgrade kako rastu kat po kat, slojevito, kat iznad kata. Ta podjela ne važi za Piranesija za kojeg je rečeno da je Rembrandt rimskih ruševina, koji crta razvaline u kojima su urušavanja dovela u pitanje vodoravne razdiobe. Oslobađa se vertikalni uzgon od poda, ili od podruma prema rupama porušenih svodova. U ciklusu njegovih zatvora zjape ogromne unutrašnje šupljine, oko kojih se dižu jedni iznad drugog rastvoreni hodnici — galerije s ćelijama. Zatvori su poput moroznog teatra u kojem je pozornica u gledalištu. Zbunjuju perspektivna usmjerenja gotovo kao u XX stoljeću kod Maurits Cornelis Echera; glomazne stepenice i lanci dijagonalno se zalijeću kroz prostor. Kriptoportik na južnim zidinama Dioklecijanove palače podsjeća u XVI stoljeću splitskog kancelara Antonija Prokulijana na teatar, na prekrasno i uzdignu- kazalište.²³⁾ Jerolim Kavanjin (1643—1714), pisac ubitačnog velikog epa »Bogatstvo i uboštvo« (skraćena varijanta naslova), naravno hvali svoj Split, njegova zdanja, uspoređuje broj rimskih stupova u Splitu s onima malobrojnima u Zadru, naglašava sceničnost grada:

al ne ima toke zidbe
i tolike čudne scine

no, ključan mu je stih:

A sad u Split sva se 'e zbila
ki ni drugo neg polača.²⁴⁾

Split je zaista grad koji se ugnijezdio u palači, koji se iz nje naknadno izgnijezdio. Split vrvi (vrvio je) od piranezijskih ugođaja. Arheološka stratifikacija ne važi za grad — Palaču. U Splitu dolje ne znači starije a gore novije. Ispod arhitrava Protirona na Peristilu uvukle su se dvije crkvice iz XVI i XVII stoljeća. No, visoko gore u stražarskim hodnicima Palače nad zapadnim i sjevernim vratima savile su se ranosrednjovjekovne crkvice. Romanički ili gotički prozori otvaraju se na zidovima Palače. U salonu kuće Grisogono, uz pod ispod gotičkih prozora izbija arhitrav Peristila. Tu kompliciranu kulturnu geologiju epoha s rasjedima i boranjima osjetio je početkom prošlog stoljeća francuski putopisac Charles Yriarte:

»Ovdje, na gornjem katu, iza kreveta, na stepenicama, čak u samom ormaru odjednom se pojavi pokoji korintski kapitel; zatim u razini poda ili prodirući u sobu stup što izbija iz zida. Ondje opet bareljef, pa antički zid; dalje opet hodnik što ga tvore ostaci građevine, gdje se je nekoć sigurno nalazio neki portik ili prometnica.«²⁵⁾

Kad se čistila podrumaska prostorija gotovo do vrha nasuta stoljetnim otpacima ispod uništenog samostana sv. Klare, na svodu su visili kosturi.²⁶⁾ Dakle, grobovi nisu bili dolje na podu podruma već gore na svodu; no, ovo gore opet je dolje jer su se samostan i crkva nalazili na gornjoj, glavnoj etaži iznad podruma — substrukcija palače. Grobovi su iznad katedrale i u njoj, u njenoj kripti posvećenoj sv. Luciji. Naime, u podu Mauzoleja — katedrale, u kamenoj masi iznad krippte bilo je dovoljno dubine da se iskopaju grobnice. Grobovi nad glavom. Uistinu piranezijske situacije. I piranezijska patetika i srsi. Ne možemo prežaliti što ne pamtimo još otvoreni Carev rov — Grote — komunikaciju što je išla kroz podrume u glavnoj osovini od Vestibula prema obali, prema moru. U jednom dijelu taj prolaz nije imao svoda, vidjelo se nebo, bio je urušen. U tom gornjem dijelu negdje iza Vestibula otvarala se rupa, galerija, pravokutnik, otvor na mjestu porušenog svoda. Vjerojatno je to bio najmaštovitiji dio Palače.²⁷⁾ Pod u Vestibulu također je rekonstruiran; donekadno imao je i on galerije, otvorene dijelove iz kojih je bila vidljiva njegova kriptaa;²⁸⁾ još u XIX stoljeću u njemu su bile ugrađene kuće.²⁹⁾ Zgrade u zgradi. Grad u palači. Grad s etažama, sa svojim podrumima, kriptama, grotama ... Signifikantan je i stariji naziv ulice što vodi ispod Vestibula — Grota. U XVI stoljeću A. Prokulijan uspoređuje podrume sa spiljom.³⁰⁾ Pjesnik Jean Louis Depierris govori o speleologiji svijesti; svjetla i tame Splita, gore i dolje, njegove krippte, opjevane su u stihovima Tonča Petrasova-Marovića.³¹⁾ God. 1242. poslužile su ove podrumske prostorije kao skloništa Ugrima koji se pred mongolskom najezdom skloniše u Splitu:

»Ali toliko je bilo mnoštvo bjegunaca, da ih kućna skloništa nisu mogla primiti, nego su ostajali po putovima i ulicama. I bogate su matrone ležale pod vedrim nebom okolo crkvene ograde. Jedni su se skrivali u mraku podzemnih svodova, drugi čisteći nečist iz slijepih ulica i krippta, treći su ostajali gdje su mogli, a i po šatorima.«³²⁾

Kavanjinove stihove:

»A sad u Split sv se 'e sbila
ki ni drugo neg palača.«

shvaćamo ne da je Split samo Palača već da su Split i Palača jedno. Na tome treba graditi urbanu poetiku Splita i njegovu zaštitu. Purifikacije — odstranjivanja kasnijih gradnji, poricanja su same biti Splita. Rani srednji vijek za obližnju Salonu, metropolu u razvalinama znači uvlačenje polja unutar grada, kroz ulice, među kuće; posjedi — zemlje splitskih kanonika u Salonu bili su omeđeni bedemima. Sarkofazi tonu u zemlju; bazilike se pretvaraju u humke, trgovi u krčevine; žuti se žito, zelene vinogradi, obale poniru, Jadro mijenja tok... Dioklecijanova palača, međutim, pretvara se u grad.³³⁾ Na Palači se daču ilustrirati sve prostorne i demografske redukcije ranog srednjeg vijeka: Palača jednog čovjeka, istina cara, dovoljna je za jedan mali grad. Opisujući one preobrazbe Georges DUBY se koristi slijedećim glagolima: ušuljati se, ugnijezditi se, inkrustirati se.³⁴⁾ Nadovezujući se asocijacijama dodajemo: Split je Palača sa srednjovjekovnim inkrustacijama. Palača u srednjem vijeku doživljava ugravanje kuća i kućeraka kojim su carska mjerila pregolema; ponešto se poruši, pregradi, ponegdje se probije poneki otvor; krpari se i gradi po mogućnostima oskudnog vremena. I kad se Split u srednjem vijeku postepeno izgnijezdio iz Palače, kad se proširio, novi dio grada nadovezao se na zapadni zid Dioklecijanove ljuštare. Zidine na sjevernoj strani novog grada nastavljaju opet pravac sjevernih zidina Dioklecijanove palače. Novi dio određen je, dakle, starim, kao da se Palača podvostručuje.

Poetika Splita zasniva se na resemantizacijama i semantičkim pomacima kršćansko — pogansko npr. Mauzolej — katedrala; na zapadnim vratima Palače zbrisan je reljef Viktorije i uklesan križ.³⁵⁾ Pa ipak postoji koegzistencija u sinkroniji sarkofaga, sfinga, ranokršćanskih križeva, srednjovjekovnih grbova i tko bi najbrojio sve te elemente sintagmatskih blokova od kojih je ispisan urbani tekst Splita. Poetika Splita zasniva se i na sakralnom, na crkvama, na sarkofazima svetaca. Splitski nadbiskupi predstavljaju se kao nasljednici onih salonićanskih. To Splitu pridonosi; njegovi prelati su prvaci Dalmacije i Hrvatske. Pridonose mu i salonićanski mučenici čije relikvije su povijesni zalag grada. Salonićanski biskup i mučenik Dujam zauzeo se za grad kao njegov nebeski odvjetnik. Poetika Splita su i mrtvi što zajedno sa živima tisućljećima dijele filigranski isparceliran prostor unutar Dioklecijanove ljuštare. Prosvjetiteljstvu jednog Bajamontija u XVII stoljeću smeta njihov kužni zadah. Novim senzibilitetom neće smetati semantika smrti koja poozbiljuje i intenzivira sam život.

U vrednovanju graditeljskog nasljeđa nameće se palača. Radikalna rušenja predviđahu se još u doba francuske vladavine za maršala Marmonta. Najvatreniji pristaša otklanjanja kasnijih faza, bio je konzervator Vicko Andrić (1793—1866), no njegove zamisli, na razini onodobne ideologije klasicizma (htio je čak da se otkloni zvonik katedrale), srećom nisu

realizirane.³⁶⁾ Nakon njega svi koji se bave proučavanjem, zaštitom Palače, sve stručne konzervatorske komisije, u Splitu, u Beču, svi su za očuvanje svih slojeva. Zanimljivo je da se i arhitekt Niemann koji donosi najiscrpnije rekonstrukcije Palače zalaže za vrednovanje svih epoha. Najviša imena historije umjetnosti i konzervatorstva početka XX stoljeća — Adolfo Venturi, Jacques Zeiller, Cornelius Gurlit, Max Mvorak i Alois Riegel — pišu protiv pretjeranih čišćenja.³⁷⁾ Ogromna je literatura o konzervatorskoj problematici Palače; ova tema vrijedna je posebne knjige.³⁸⁾

Najviše je stradao jugoistočni dio Splita u Palači. Tu su najvredniji spomenici, Mauzolej, careve odaje. Prevelike su to napasti za arheologe. U pročišćavanjima učinila je svoje i uobičajena špekulacija. Pridonijela je također ideologija progresa kojoj smetaju starine i tijesne ulice što otežavaju promet; ona, istina, nije osim u ponekom pamfletu i članku sustavnije domišljena, ali je djelatna svojim upornim pragmatizmom, neuvažavanjem javnog mnijenja, svojim antiintelektualizmom.³⁹⁾

Propada ambijent za ambijentom. Između dva svjetska rata dovršen je dugotrajni proces ljuštenja Mauzoleja — katedrale čija je gravitacija držala na okupu jedan čitav urbanistički mikroprostor.⁴⁰⁾ Tek u crtežima, nacrtima, slikama uz dosta mašte dade se rekonstruirati u duhu nekadašnje okruženje Mauzoleja — katedrale, s kompliciranom igrom prostornih nivoa i natkritih i otkritih dijelova;⁴¹⁾ Mauzolej je uzdignut na krepidomu — bazu unutar koje je kripta; naokolo kruži kolonada napola srušena trijema u kojem se u srednjem vijeku postavljahu sarkofazi uglednika; uz središnju masu pridodan je kor (srećom sačuvan, predvidjelo se i njegovo rušenje); nad prostazom, pristupnim stepeništem diže se zvonik (prije restauracije dovršene 1908. bio je pravi lapidarij s rimskim natpisima, s reljefima, obojenim mramornim pločama...); uz katedralu bila je stara sakristija (porušena); odstranjena je i kapelica sv. Matije uz koju stajahu sarkofazi nadbiskupa Ivana i Lovre (inače se srca splitskih nadbiskupa sahranjivahu napose, u katedrali); kripta Mauzoleja posvećena sv. Luciji (voda što se u njoj ukapljava smatrala se čudotvornom) nalazi se dolje, na razini temenosa — svetog okoliša Mauzoleja. U susjedstvu Mauzoleja nalazio se i hospicij franjevaca. U blizini Mauzoleja dizao se sklop nadbiskupske palače, sagrađen u XVII stoljeću, stradao 1924. u požaru o kojem se govorkalo da je bio podmetnut;⁴²⁾ uz Peristil, između lukova kolonada, ugnijezdile su se crkvice; ostala je pošteđena ona sv. Roka, ali je uništena ona sv. Sebastijana.

U arheološko-zaštitarskom radu gubi se osjećaj za tajnu, za ono što se nazire, za smrt, za sveto... Prevladavalo je čistunstvo (ne higijensko, toga manjka), nametnula se muzeološka perfekcija gipsanih rekonstrukcija, scijentizma i tehnicizma s pedagoškim simplifikacijama. Na mjestu biskupije obnovljena je širina antičke komunikacije pred Mauzolejom, ali definitivno je uništen komad srednjovjekovnog Splita. Uništen je raster grada u cjelini uvlačenjem nekonzistentnosti; u gustom srednjovjekovnom tkivu s uskim ulicama rastvorena je antička komunikacija preširoka poput lijevka, trga, van konteksta cjeline. Krešimirova ulica izgubila je nastavak s druge strane Peristila.

Purifikacijama, kako se stručno naziva otklanjanje kasnijih faza, išla je na ruku dotrajalost srednjovjekovnih kuća.⁴³⁾ Doprinijela su i bombardiranja u drugom svjetskom ratu.⁴⁴⁾ Otklonjena je tako nakon rata crkvičica Dušice (Dobre smrti) što se dotle nalazila šćućurena sa svojim mrtvima, u propugnakulu Srebrenih vratiju.⁴⁵⁾ Nakon rata cijeli dio Palače južnije od Mauzoleja bio je pun kuća, s gustim urbanim tkivom.⁴⁶⁾ Danas je to sasvim zbrisani prostor; sada su to antičke ruševine sa smetištima. Naime, u ovom dijelu grada — Palače svodovi nasutih podruma — substrukcije su urušeni pa je stoga, da bi se iskapali i obnovili, bilo potrebno porušiti trošne zgrade iznad njih, od kojih većina nije posebnih estetskih vrijednosti. Međutim, možda se moglo istražiti podrumne, obnoviti svodove i opet obnoviti kuće iznad njih. A možda su iskapanja mogla čekati sretnija vremena. Kako će to sutra izgledati ostaje pitanje; možda će bunjište zamijeniti rekonstrukcije carevih odaja. Umjesto konkretnog stambenog bloka, sa srednjovjekovnom parcelacijom (spomenik su naravno i kapilarne mreže ulica koje u omekšanoj varijanti interpretiraju raster Palače) imat ćemo možda neoimperijalne fantazije — odaju za gozbe — tzv. triklinij na mjestu samostana sv. Klare, koji je zatečen, istina u ruševinama, koji dakle nije trebalo izmišljati kao careve odaje.⁴⁷⁾ Za carske odaje bili su dovoljni crteži, arhitektonske rekonstrukcije, modeli u knjigama, u muzejima. Grad je nešto drugo, organsko živo, u mijenama. Njegov krhki život treba prvenstveno podržavati socijalnom i komunalnom politikom, obnovom trošnih zdanja.⁴⁸⁾

U toku je rušenje kuća s unutrašnje strane južnih zidina, zgradâ što zaklanjaju lukove nekadašnjeg trijema, šetališta. Rastače se urbano tkivo grada, njegov raster koji je također umjetnina, rukopis povijesti, temeljna struktura urbane matrice. Nestaje kuća za kućom, jer, tvrdi se, to je preduvjet da se otkopaju podrumi, substrukcije u jugoistočnom dijelu Palače. Oslobodit će se prostor za otvaranje lukova na zidinama. No taj portikat — šetnica — nisu činili tek ovi lukovi već i svod; bio je to kriptoportik — nadsvodeni, skrovit hodnik, šetnica s otvorenim kolonadama, s južne strane. Zaista mora da su bili divni lukovi i svodovi s ritmovima svjetla i sjene na svodovima ovog hodnika — šetališta; i valjda su bila čudesna i ljeskanja odraza mora što je oplakivalo Palaču. Konzervatorska, nužno parcijalna, nužno lažna rekonstrukcija (povijest se ne vraća otvaranjem lukova) mogu samo upropastiti postojeće stanje, učiniti ga neuvjerljivim. No za sada ostaju ruševine i smeće na mjestu kuća što padaju jedna za drugom. Nestaje Severova ulica.

Za kraj, za opijelo cijelom jednom bloku Splita u Palači donosimo prijevod opisa ovog kvarta u XIV stoljeću, gdje se u to doba u jugoistočnoj kuli nalazila stara nadbiskupova palača: »Kao prvo započinjući u gradu Splitu je nadbiskupova kurija sa svim palačama, kućama, kulom i kućom sa svodom ili ti sobom Arhiđakona i Sinagoga, zvana Sdorium, sa kapelama i sobom što se nadovezuje, te Sinagoga pod kućom pokojnog Radovana Klementovog sa svim pojedinačnim pravima i prinadlenžostima ove kurije, bunjama ili ti svodovima i sa svim ostalim što je ispod u temeljima iznad i pored sobe, posvuda imajući za među za istočnu i za južnu

zid same nadbiskupove palače, što je ujedno i zid samog grada, započinjući sa sjeverne strane kulom iliti kućom Ciprijana Zaninijeva pa ravno prema jugu s cijelom kulom, koja je na uglu same kurije i grada, isto kao natrag u pravcu prema sjeveru... ista Arhidakonova kuća i sinagoga oko susjedne ulice, kojom se ide prema gomilama...⁴⁹⁾ Tekst opisuje urbano tkivo s ruševinama (macerije — gomile), sa substrukcijama palače (očituje se dimenzija gore—dolje s podrumima, kriptama) s Arhidakonovom kućom u Vestibulu koji se tada naziva Rotunda kao i Panteon u Rimu, s mrežom srednjovjekovnih kuća i ponekom antičkom ruševinom (riječ bunja označava svodove, bez sumnje antičke). U XIII stoljeću Toma Arhidakon bilježi splitsku predaju kako su se upravo u ovom južnom dijelu Palače naselili najugledniji salonitanski bjegunci i njihov vođa zvan Sever. Riječ je dakle o duhovnoj jezgri ranosrednjovjekovnog Splita.

Trebalo bi se upustiti u potragu za izgubljenim splitskim ugođajima što bijahu zasićeni snažnim nabojima semantičkih slojeva, s prostornim igrama razina terena, nasutog, otkrivenog, vidljivog, zakritog, naslućenog. Valjalo bi makar nabaciti skice za takav program; možda bi bio prikladan naslov »Uropašteni, izgubljeni Split«. Ovakva promisao, naravno, podrazumijeva aranžmane s nacrtima, katastarskim mapama, crtežima, fotografijama, tekstovima... Valjda bi se i obrazlažući urbanu poetiku Splita moglo usporiti procese devastacija što tek predstoje.

Možda je poetika Splita, kako tvrdi Tin Ujević, zaista agonijska.⁵⁰⁾ Kako onda obrazlagati njene vrijednosti, kojim argumentima braniti staru jezgru odavno pretvorenu u slam, u kojoj se zlopati sirotinja kako to uvjerljivo opisuje Ivan Raos: »... guše se i truju zgusnutim zrakom prezasićenim vlagom, reskim vonjem gljivica što se bestidno množe po unutrašnjim stijenama, tom istinskom licu lažno patiniranog naličja stoljetnih pročelja, lijepih samo pjesnicima i dokonim turistima...⁵¹⁾

Grad u Palači je staro i bolesno srce Splita. Ali još uvijek je srce. Istina zvonik sv. Duje nije više glavni reper Splita; njegova zvona odavno ne sinkroniziraju život grada. Ipak Palača je tisućljećima bila civilizacijska retorta što je uljuđivala došljake. Možda će u buduće pomoći koaguliranju naglo nabujalog Splita kao dominantni element matrice njegovog duhovnog identiteta. Ona je, kako to reče nizozemski arhitekt Herman Hertzberger, pupak grada.⁵²⁾

BILJEŠKE:

- 1) Komentar izvora o palači v. kod F. Bulić—Lj. Karaman: Palača cara Dioklecijana u Splitu, Zagreb 1927, str. 24—43. N. Duval: La place de Split dans l'architecture antique du bas-empire, Urbs 4, 1961—1967, str. 70, bilj. 40 donosi popis izvora. Evo njegova mišljenja o izrazu »palača«: »... pour les contemporains, ce n'est point une residence officielle, un palatium, mais une villa. Les rares sources antiques qui le mentionnent lui donnent ce nom. C'est, il est vrai, une villa d'un type spécial que les circonstances et l'isolement obligent à fortifier e à

- doter de vastes dependances.« O Splitu i Palači postoji čitava jedna književnost s ogromnim količinama tekstova — usporedi A. Kudrjavcev: Vječni Split, Split 1985.
- 2) B. Lossky: Splitske ruševine, Paladio i neoklasicizam, Beograd 1940, p. 32 i d.
  - 3) D. Kečkemet: Crteži Dioklecijanove palače Fichera von Erlacha, Peristil 30/1987, p. 127.
  - 4) D. Kečkemet o.c. navodi imena Farlatijevih suradnika, posebno Vicenza Paterne; usporedi I. Babić: Prilog poznavanju povijesti grafičke dokumentacije salonitanskih spomenika, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, 8/1982, 9/1983, p. 67—80.
  - 5) R. Adam: Ruins of Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia, London 1764.
  - 6) V. npr. literaturu u katalogu izložbe »R. Adam i Dioklecijanova palača u Splitu, Muzej grada Splita — decembar 1964 — januar 1965« (priredio D. Kečkemet); usporedi D. Kečkemet: Neobjavljeni predgovor Roberta Adama u knjizi o Dioklecijanovoj palači, Izdanje Historijskog arhiva u Splitu, sv. 9/1977.
  - 7) V. npr. D. Kečkemet: Bibliografija o Splitu, Split, 1955. I dio str. 139—142; str. 160—163; II dio str. 173—186.
  - 8) Louis François Cassas boravi u Dalmaciji god. 1782.; putopis, prema njegovim bilješkama i crtežima priređuje Joseph Lavallée — v. J. Lavallé, L. F. Cassas: Voyage pittoresque et historique de Istria et de la Dalmatie redigé d'après l'Itinéraire de L. F. Cassas par Joseph Lavallé, Paris 1802. Usporedi D. Kečkemet: Louis François Cassas i njegove slike Istre i Dalmacije 1782, Rad JAZU, knj. 379, Zagreb 1978.
  - 9) G. Niemann: Der Palast Diocletians in Spalatro, Wien 190.
  - 10) E. Hebrard—J. Zeiller: Le Palais de Diocletien: relevés et restaurations par Ernest Hébrard, Texte par J. Zeiller, Paris 1912.
  - 11) F. Bulić, Lj. Karaman: Palača cara Dioklecijana u Splitu, Zagreb 1927; Kaiser Diocletians Palast in Split, Zagreb 1929.
  - 12) Usporedi: C. Fisković: Prilog proučavanju i zaštiti Dioklecijanove palače u Splitu, Rad JAZU, knj. 279/1950. Istraživanjima T. i J. Marasovića došlo je do bitno novih spoznaja npr. o postojanju izvorne razine Peristila, istraženi su podrumi... Novi tlocrt Palače v. u monografiji T. Marasović: Dioklecijanova palača, Beograd 1982. Usporedi također: J. Marasović—T. Marasović: Pregled radova Urbanističkog biroa na istraživanju, zaštiti i uređenju Dioklecijanove palače od 1955. do 1965. godine, Urbs 4, 1961—1962, p. 23 i d.
Grad u cjelini dobio je grafičku dokumentaciju snimkom svih etaža i fasada u mjerilu 1 : 200.
  - 13) R. Adam u svom pismu bratu Jamesu od 24. VII 1760. naglašava presudan doprinos Clérisseaua čak je dvoumio da li da potpiše splitske crteže kad ih Clérisseau razglašava kao svoje — usporedi: P. Šegedin: Nekoliko pisama Roberta Adama, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, br. 5/1963 p. 170, 187. U pismima spominje četiri suradnika koji s njime putuju u Split — v. P. Šegedin o.c. 167. Antonia Zucchije (1726—1795) i C. L. Clérisseaua (1722—1820) i njihove crteže spominje J. W. Goethe u »Putovanje u Italiju«, Beograd 1962, str. 277. Usporedi G. Stratirović: O saradnicima na Adamovom djelu, Bullettino di archeologia e storia dalmata XV/892, p. 54—55.
  - 14) J. Bajamonti: Zapisi o gradu Splitu, Split 1975, p. 288—289.
  - 15) Adam je želio da mu naslovnu stranu knjige izradi Piranesi — v. P. Šegedin o.c. p. 170, 186.
  - 16) I. Babić o.c. p. 69—70.
  - 17) O kockicama mozaika u Vestibulu v. F. Bulić—Lj. Karaman o.c. p. 79; slike mozaika v. o.c. sl. 67, 68, 69; T. Marasović—J. Marasović o.c. p. 30, 34.; T. Marasović o.c. p. 98 p. 81 — ostaci freske. I Mirnik: Obloga zidova Dioklecijanove palače, Vjesnik muzealaca i konzervatora, XXIX 1981, p. 8—13. O malobrojnim sačuvanim skulpturama v. N. Cambij: Dvije glave tetrarhijskog doba iz Dioklecijanove

- palače, Kulturna baština 7—8/1978 p. 17 i d. Ch. L. Clérisseau crta (izmišlja?) skulpture u nišama uz sjeverna vrata — usporedi B. Lossky o.c. sl. 5.
- 18) F. Bulić—Lj. Karaman o.c. p. 24, 70.
  - 19) F. Bulić o.c. p. 90, bilj. 133, međutim, ne vjeruje da su ovi komadi porfira ostaci sarkofaga iako je prvi iznio ovakvu mogućnost; popis literature o svim fragmentima koji su mogli pripadati carskoj obitelji v. kod N. Cambi n.d.p.17—18.
  - 20) D. Kečkemet: Opis Splita u prigodi posjeta Franje Prvog 1818, Kulturna baština, 9—10/1979, p. 59 i d.; I. Pederin: Franjo I. i počeci antičke arheologije u Dalmaciji, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXXVIII/1985, p.123 i d. Car Franjo I spominje u svom dnevniku kako je stanovao u zgradi (to je palača Grisogono) čiji se prvi kat nalazi ispod lukova Peristila (v. I. Pederin o.c. p. 136).
  - 21) Pregled literature o sfigama v. kod P. Selem: Stanje istraživanja sfinga carske palače u Splitu, *Adriatica, praehistorica et antiqua, Miscellanea Gregorio Novak dicata*, Zagreb, 1970, p. 639 i d.
  - 22) K. Prijatelj: Canalettov crtež Dioklecijanova Mauzoleja u Splitu, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena 49, Zagreb 1983, p. 505—513. Istu vedutu slika Jan Baptista von Moer — usporedi D. Kečkemet: Crteži Splita i okolice Jana Baptista Moera iz 1858, Kulturna baština 15/1984; usporedi K. Prijatelj: Tri umjetničke slike Splita iz prošlog stoljeća, *Slobodna Dalmacija* 1. V 1953. Ovaj prizor fiksira i Cassas — v. Cassas—Lavallée — tabla No 39; na naslovnu stranicu svoje knjige ovaj Cassasov snimak stavlja pjesnik J. L. Depieris: *Bas empire*, Paris 1982.
  - 23) M. Marasović-Alujević: Prokulianov govor Splitskoj općini 1558. i njegovo značenje za kulturno-povijesne i filološka istraživanja, *Kulturna baština* 15/1984, p. 98.
  - 24) A. Duplančić: Splitski spomenici u Kavanjinovom »Bogatstvu i uboštvu«, *Kulturna baština* 13/1982, p. 19.
  - 25) C. Yriarte: *Les bords de l'Adriatique et le Monténégro*, Paris 1878, p. 263—264; prijevod citata preuzet od F. Baras: *Dioklecijanove veličanstvene ljuštore*, *Nedjeljna Dalmacija*, 22. X 1978.
  - 26) Prema saopćenju očevica Vladimira Kokana, tada grafičkog dizajnera Urbaniističkog zavoda za Dalmaciju.
  - 27) Fotografije Carevog rova — Grote v. npr. kod E. Hébrard—Zeiller o.c. p. 117; Č. Iveković: *Dalmatiens Architektur und Plastik*, Wien 1910—1911, vol. IV, Tab. 12.; C. Fisković o.c. sl. 120. No, Carev rov bio je najprljaviji dio Splita sa smećem, zahodima, bio je upravo zazoran — usporedi tekstove navedene kod A. Kudrajcev, o.c. p. 171 i d.
  - 28) V. npr. fotografiju Vestibula kod G. Kowalczyk, C. Gurlitl: *Denkmäler der Kunst in Dalmatien*, Berlin 1910, tabla 16. Za rekonstrukciju Vestibula v. J. Marasović, T. Marasović o.c.
  - 29) D. Kečkemet: Crteži Splita i okolice Jana Baptista von Moera iz 1858, *Kulturna baština* 15/1984, p. 106.
  - 30) M. Marasović-Alujević o.c. p. 99.
  - 31) A. Kudrajcev, n.d. sabrao je ogromnu literaturu o Splitu, osobito o Dioklecijanovoj palači. Usporedi interpretacije Depierrisa p. 83—84 i T. P. Marovića p. 95—96.
  - 32) Navedeno prema prijevodu V. Rismonda — v. T. Arhidakon: *Kronika*, Split 1960, p. 86. Skicu za jednu moguću povijest podruma — substrukcije Palače koje se zatrpavaju ali se i otkopavaju, čiji se manji dijelovi ostali nenasmući kao skloništa — nabacio je D. Kečkemet: Projekt arh. Vicka Andrića za uređenje pročelja i poduma Dioklecijanove palače, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 2/1976—3/1977, p. 41.
  - 33) Usporedi na ovu temu T. Marasović: Prilog istraživanju transformacije antičke jezgre u ranosredovjekovnom gradu, *Gunjačin zbornik*, Zagreb 1980, p. 99—121.
  - 34) Predgovor Georges Debya knjizi pjesama Jean Louis-Depierrisa — *Bas-Empire*, Paris 1982, Une image me revient en memoire, p. 19: »Ils se fanfilerent dans ses corridors, d'abord pour de berouacs furtifs, puis se nichant, s'incrutant dans chaque recoin.«

- 35) Usporedi N. Cambi: Križ na zapadnim vratima Dioklecijanove palače, *Kulturna baština*, 11—12/1981, p. 6 i d.
- 36) D. Kečkemet: Projekt arh. Vicka Andrića ... iscrpno opisuje djelatnost ovog konzervatora; usporedi također Vicko Andrić, arhitekt, konzervator 1793—1866, *Izložba nacrti iz arhive Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture Split, Muzej narodne revolucije, Split* 14—26. IV 1981.
- 37) Kao prekretnica u odnosu prema Palači navodi se god. 1873. kad su sjednici splitskog odbora za Starine prisustvovali bečki profesori, arheolozi i arhitekti svjetske reputacije A. Hauser, A. Conze i G. Nieman — usporedi F. Bulić — Lj. Karaman o. c. 248.
- 38) Zapravo cijelo poglavlje već je ispisao Lj. Karaman u svom prilogu u monografiji o Palači što ju je napisao zajedno s Bulićem. Najtemeljitiiji Karamanov rad na ovu temu je: Pitanje odstranjenja zgrade stare biskupije u Splitu, *Prilog u Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmatinsku XLII/1920. Bibliografiju v. kod D. Kečkemet: Bibliografija o Splitu, I dio, p. 64—67.*
- 39) Osobito su karakteristični pamfleti, čak i jedan letak, tiskani u prilog rušenju stare nadbiskupije — literaturu v. kod D. Kečkemet: *Bibliografija o Splitu, I dio p. 65—66.* Zanimljivo je da i nekim eminentnim intelektualcima druge polovine XIX i početka XX stoljeća smetaju kasnije faze u palači npr. A. Tresić-Pavičić je odbojna asimetrija srednjovjekovnih uličica; čak jednom Luji Vojnoviću smeta zvonik katedrale — usporedi A. Kudrjacev o. c. p. 85, 87.
- 40) Iscrpna povijest sklopa oko katedrale i njegova sustavna devastacija upravo monografski sustavno je opisana kod Lj. Karamana: *Pitanje odstranjenja...*
- 41) V. npr. crtež sklopa oko Mauzoleja što ga je izradio Franjo Bratanić kod C. Fisković o. c. sl. 5 p. 15.
- 42) F. Bulić — Lj. Karaman o. c. p. 235; Lj. Karaman: *Pitanje odstranjenja ... passim; u sklopu Mauzoleja postojao je i prvi splitski arheološki muzej osnovan već god. 1750.* U dvorištu Palače bilo je uzidano četrdesetak rimskih natpisa i reljefa, što čine jezgru kasnijeg Arheološkog muzeja. U tom dvorištu nalazila se iluzionistička fresko-slika koja je prikazivala perspektivno široko razvedenu zgradu s dvorištem — trijemom — usporedi Lj. Karaman: *O starom domu splitskih nadbiskupa, Novo doba, Split* 25. XII 1935, br. 300, str. 20; C. Fisković: *O zaštiti solinskih spomenika početkom XIX stoljeća, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, 1/1975, p. 28, bilj. 24.*
- 44) Npr. na mjestu porušene kuće Boglić obnovljena su tri luka kriptoptika, v. T. Marasović — J. Marasović n. d. p. 46. Usporedi S. Piplović: *Razaranja povijesne jezgre Splita u II svjetskom ratu, Kulturna baština, 15/1984, p. 126 i d.*
- 45) Za postrevolucionarni zanos pri obnovi v. C. Fisković: *Prilog proučavanju... str. p. 55. sl. 35 crkvice Dušice Usporedi S. Matijević: Historijat konzervatorskih zahvata u Dioklecijanovoj palači od početka XIX do sredine XX stoljeća, Urbs* 4/1961—1962, p. 18.
- 46) Usporedi zračni snimak Palače kod C. Fisković: *Prilog proučavanju... p. 9 sl. 2; u istom radu v. nacрте Splita u Palači što ih je god. 1949. izradio J. Marasović.*
- 47) O iskapanjima na mjestu samostana v. J. Marasović — T. Marasović o. c. p. 35; nacrt samostana v. kod B. Gabričević: *Ratnik iz Filatrone, Kulturna baština* 15/1984, p. 71.
- 48) Pojedini zahvati u Splitu bili su pedesetih godina pod vodstvom J. Marasovića pionirske naravi, poput zgrade Urbanističkog zavoda Dalmacije, Radničkog sveučilišta i niza drugih gdje su temeljito obnovljeni i revitalizirani dođe katastrofalno zapušteni objekti. v. J. Marasović — T. Marasović n. d. passim. Metodološki napredak očituje studija *Integralni plan povijesne jezgre Splita, istraživanje postojećeg stanja i ciljevi i strategija uređenja, mjere za realizaciju ciljeva, Split* 1985.
- 49) Pomoć u prijevodu dugujemo V. Gligu. Latinski tekst što se inače često citira v. kod L. Katić: *Reambulacije dobara splitskog nadbiskupa 1397, Starohrvatska prosvjeta III. serije — sv. 5/1956. p. 137—139 s komentarima topografije. Usporedi F. Bulić — Lj. Karaman o. c. p. 239—240; usporedi G. Novak: Povijest Splita II,*

Split 1978, p. 872 o crkvi sv. Nikole de Sdorija, sv. Marije kraj Sdoriuma p. 873. Sv. Nikola se nalazio uz samostan sv. Klare p. 837; o cijelom kvartu o značenju izraza macerije — p. 835. O značenju naziva — Sinagoga — Sdorium v. V. Rismondo: Registar notara Nikole iz Augubija, Izdanje Historijskog arhiva u Splitu, sv. 5/1960, p. 61. Sinagogu vjerojatno ne znači tada židovsku bogomolju; usporedi također D. Kečkemet: Židovi u Splitu, Split 1971, p. 17, 20. Cijeli kompleks stare biskupije je izgorio u XV stoljeću kad dolazi i do premještanja biskupije. Tako dakle zgrade što se sad ruše nisu osobito stare.

50) Usporedi A. Kudrjavcev n. d. 386.

51) Navedeno prema A. Kudrjavcev n. d. 288.

52) Usporedi intervju što ga je dao Herman Hertzberger, inicijator seminara arhitekata, u »Dioklecijanove palače i kreativno u arhitekturi« (INDESEM 88) — v. D. Nenadić: Palača je pupak grada, Slobodna Dalmacija, 22. IV 1988.

Ivo Babić:

»POETICITÀ URBANA DI SPLIT NEL PALAZZO DI DIOCLEZIANO«

Riassunto:

Il Palazzo di Diocleziano, uno tra i più famosi monumenti architettonici, dispone di una documentazione grafica enorme le cui origini risalgono al XVI secolo. I disegni più noti sono senza dubbio quelli di C. L. Clerisseau eseguiti per la monografia che Robert Adam aveva scritto sul Palazzo. L'autore mette in risalto le influenze che per quanto riguarda il Palazzo l'arte di G. B. Piranesi ebbe sulla visione di Clerisseau e Adam. E imponente inoltre la quantità di testi scientifici e letterari pubblicati sul tema del Palazzo. L'autore ribadisce in particolare la caratteristica peculiare della città medievale di Split annidatasi tutta nel guscio antico del Palazzo. Ed è perciò infatti che entra in aspra polemica con tutte le purificazioni che nel campo della conservazione e urbanistica vi furono eseguite a partire dal XIX secolo fino al giorno d'oggi.